

УДК 811.161.2:[81'37+81'42]

МЕХАНІЗМИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Кость І. Я.

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

Стаття присвячена питанню мовного оформлення емоційних переживань людини в прозовому тексті. Виявлено чотири основні механізми вербалізації емоцій: лексичний, фразеологічний, дескриптивний та текстового опису. Обґрунтовано виокремлення способів лексичної номінації (іменникового, дієслівного, прикметникового та прислівникового). Установлено фразеологічний пласт маніфестації переживання, за допомогою якого здійснюється опис внутрішнього стану персонажів прозового тексту, а його константи поділені на експліцитні та імпліцитні фрази. Досліджено дескриптивний механізм, що об'єктивує зовнішні прояви почуттів. Виділено механізм текстового опису, що використовується для контекстної імпліцитної вербалізації емоцій.

Ключові слова: прозовий текст, емоційний стан, механізми вербалізації.

Постановка проблеми. В антропоцентричну парадигму лінгвістичних студій органічно вписується дослідження мовної репрезентації невід'ємної частини внутрішнього світу людини – її емоційної сфери. Про важливість вивчення емоцій свідчать існування двох центрів емотивних студій (Волгоградського – на чолі з В. І. Шаховським та The International GRID Research Consortium, головним координатором якого є К. Scherer), наявність значної кількості статей та дисертацій, присвячених різносторонньому аналізу цього психічного феномену. Відрадно, що в українському мовознавстві теж існує серйозний дослідницький центр, очолений Ю. Ф. Прадідом, на діяльність якого орієнтується уже велика кількість молодих учених, що цікавляться проблемами емотиології. Студіювання внутрішніх переживань здійснюється у таких напрямках, як структурно-семантичний та функціонально-семантичний (Л. Г. Бабенко, О. М. Вольф, Т. В. Парасюк, Д. А. Романов, А. Wierzbicka), когнітивний та лінгвокогнітивний (О. О. Борисов, С. Г. Воркачов, Н. В. Дорофеева, О. П. Левченко, О. С. Сарбаш, В. І. Шаховський, Z. Kovacs), прагматичний (І. С. Баженова, О. Ю. Булигіна, В. І. Шаховський) тощо.

Аналіз літератури. Емоційні переживання людини – настільки багатогранне та складне явище, що психологи, філософи і лінгвісти стоять тільки на початку дослідницької дороги. Це пов'язане, перш за все, з суб'єктивністю у відчутті, пізнанні, висловленні та вивченні емоцій, а також з множинністю мовних засобів, що вербалізують внутрішні стани людини. Одним із малодосліджених питань лінгвістичної теорії емоцій є текстова репрезентація почуттів. Художня література відтворює та інтерпретує емоційну сферу особистості, а також є «депозитарієм назв емоцій і емоційних ситуацій» [9, с. 255], тому художній, зокрема прозовий, текст

служить благодатним матеріалом для вивчення особливостей вербалізації переживань у ньому. До цієї проблеми зверталися І. С. Баженова (дослідження прагматичного потенціалу вербальних засобів позначення емоцій у російському та німецькому художньому тексті), С. В. Гладь (розгляд питання емотивності англійського прозового тексту в семантико-когнітивному аспекті), Н. О. Позднякова (вивчення лінгвостилістичних та композиційних засобів передачі емоційного стану в англійському художньому тексті), Г. І. Харкевич (аналіз маніфестації стану тривоги в англійській прозі) та ін. Як бачимо, студіювання об'єктивності переживань здійснювалися здебільшого на матеріалі іншомовного прозового тексту, що загострює потребу в установленні манери художнього найменування емоційних станів в українській мові.

Актуальність нашого дослідження визначає спрямованість сучасної лінгвістичної науки до розробки маловідомих аспектів вербалізації емоцій, а також до розвідок теоретичного та практичного характеру про вербальні механізми втілення емоцій у мові, усному мовленні та тексті.

Метою нашого дослідження є виокремлення та аналіз мовного оформлення емоційних станів людини в прозовому тексті.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) виявити механізми вербалізації емоцій у прозі; 2) визначити способи лексичної номінації; 3) установити особливості фразеологічного пласту маніфестації переживання; 4) дослідити дескрипцію почуттів; 5) виділити механізм текстового опису емоційних станів.

Матеріалом студії слугували тексти трилогії Ірини Вільде «Метелики на шпильках» [3], її ранніх оповідань [4] і романів В. Підмогильного «Місто» [6], «Невеличка драма» [7].

Оскільки проблема розмежування і теоретичного визначення психологічних понять емоція, емоційний стан, почуття та ін. не отримала ще свого вирішення, а також поділяючи погляд А. А. Залізняка щодо використання терміну «стан» як узагальнюючого слова для позначення різноманітних способів протікання внутрішнього життя особистості [5], усі прояви емоційних реакцій персонажів автором художнього тексту номінуємо емоційними станами. Зазначимо, що лексеми *емоція, почуття, переживання, емоційний / душевний / внутрішній стан* у статті вживаємо як синонімічні.

Вербалізація внутрішніх переживань людини залучає всі мовні яруси: фонетичний, морфемний, морфологічний, лексичний, фразеологічний, синтаксичний, проте в одній роботі неможливо представити їх, тому обмежуємо аналіз лише лексико-фразеологічним рівнем.

Залежно від того, чи є у позначенні емоцій пряма вказівка на певне переживання, виділяємо експліцитне та імпліцитне мовне позначення емоційного стану в художньому тексті. До експліцитних мовних позначень відносимо лексичні та фразеологічні одиниці, до складу яких входить пряма вказівка на конкретну емоцію. Лексеми та фразеологізми, що не мають безпосередньої вказівки на переживання, зараховуємо до імпліцитних мовних позначень. Інтерпретація емоційного стану в цьому випадку залежить від фонових знань читача і від контексту художнього твору [2, с. 53-54]. Прикладами експліцитних позначень

можуть слугувати такі одиниці: *роздратування, гнів, обурення, лют* (*Вона посміхнулась, і ця посмішка довершила його роздратування* [6, с. 81]), а імпліцитних: *здалося, ніби звалилась на нього широка, темна стіна; почувала себе якось так, якби в хаті хтось хворий лежав*.

Основним вважається лексичний спосіб об'єктивації емоцій. Як зазначила Л. Г. Бабенко, семантична категоризація емоцій повинна здійснюватися, перш за все, на основі лексики, яка називає емоції, оскільки в ній емотивні смисли експліцитні, найбільш стійкі і стабільні. Власне такі слова дослідниця вважає безпосередніми знаками емоцій [1, с. 12-13].

Залежно від способу презентації емотивного смислу лексемою розмежуємо лексичну номінацію первинну (денотативну, або категоріально-емотивну) і вторинну (диференційну). Первинна номінація виявляє наявність емоції і визначає її вид (*страждання, гніватися, наляканий, страшно*). Вторинні засоби номінації проєктують емоційний стан за допомогою переносних значень, наприклад: дієслово *горіти* виявляє емотивну сему у значенні «5. *перен*. Проїматися сильним почуттям, пристрасно захоплюватися якоюсь справою, віддаватися чому-небудь [8, II, с. 130] (*Я обсервував вас під час співу. Ви цілі горіли...* [3, с. 347]).

Сема емотивності здатна уточнювати різні за змістом і функціями категоріально-лексичні семи, що зумовлює виділення таких основних способів лексичної номінації, як іменниковий (*страх, острах, переляк, перестрах, переполох, ляк, жах: Вийшов він з тим самим тоскним острахом, як і ступав був уперше на ґрунт міста* [6, с. 140]), дієслівний (*гніватися, обурюватися, дратуватися, сердитися, злоститися, лютувати, розлютитися, скипіти, спалахнути: Він зітхнув і нудився аж до ночі, навіть лютував з несправедливості можливих неприємностей за всі ті послуги, що він родині Гнідих учинив* [6, с. 98]), прикметниковий (*сумний, сумовитий, невеселий, меланхолійний, журливий, похмурий, тоскний, скорботний: Дарка наче б почванитись хотіла цією невеселою вісткою, що в них, на жаль, вже тільки самі студенти, не рівня ані їй, ані навіть Лялі, що, певно, ще матури теж не має* [3, с. 33]) і прислівниковий (*весело, радо, радісно, щасливо, вдоволено, солодко, файно: Він хотів зробити для неї щось виключне, хотів, щоб їй завжди було радісно коло нього, як зараз, хотів зв'язати її з собою назавжди* [6, с. 190]). Найбільшою частотою вживання характеризуються дієслова – 32 % лексичних слововживань, дещо менша частка іменників – 30 % і прикметників – 23 %, найменш залучувана до номінації емоційних станів частина мови – прислівники – 15 %.

Основу лексичного механізму складають дієслова, що дає підстави вважати цю частину мови провідною формою репрезентації душевних переживань людини в художньому тексті і твердити про когнітивне центрування емоцій у вигляді стану. Визнання дієслова тією частиною мови, яка найбільше пристосована до відтворення почуттів, пояснюється ситуативністю лексики емоцій, оскільки емоції неподільно пов'язані з суб'єктом, що їх переживає, і об'єктом, що їх викликає [1, с. 65], тобто для людини вагомими є два різновиди емоції як процесу: 1) стан, коли особа відчуває почуття (*лякатися, настрашитися, боятися, жасатися*) і 2) вплив, коли хтось чи щось спричиняє породження переживань (*лякати, страшити, сполошити, жаснути*).

Фразеологічна номінація будується за різними параметрами: 1) з використанням лексики емоцій (*огортає страх, мати дивний острах під шкірою*) та 2) без використання лексики емоцій (*шкрябає в серці, кидати в жар*), тобто 1) експліцитно та 2) імпліцитно. Межі її дуже нечіткі, тому ми часто змушені користуватися терміном «авторська модифікація фразеологізму», асоціативно розширюючи межі сталих сполук, зафіксованих у сучасних словниках. Наприклад, асоціація страждання з тягарем, важкістю, яка формує асоціативно-образну основу зафіксованих у словнику фразем з *важким (нелегким) серцем, тяжко на душі*, була покладена в основу варіантів фразеологічних одиниць, які використовує Ірина Вільде для актуалізації відчуття болю, – з *«важким» серцем; з тяжким серцем; тягар у грудях; тягар болю, що давив серце; тяжке на серці; на плечах і в грудях осідає щось важке; серце важке, як надгробна плита; нещастя давають серце (До класи повертається Дарка з таким «важким» серцем, що від цього тягару у грудях починає аж голова боліти* [3, с. 172]).

Вербалізація екстеріоризації емоцій може здійснюватися як окремими словами, так і словосполученнями, або ж реченнями. Особливістю маніфестації зовнішніх виявів психічних станів є наявність чи відсутність семи «переживання» у лексемах та назв емоцій у конструкціях, що описують фізіологічні симптоми внутрішнього стану. Відповідно дескриптивні одиниці поділяємо на 1) власне дескриптивні (*Бліда й схвильована, вона уривчасто промовила: – Не треба... Мені не треба води... До побачення, товариші* [7, с. 158]) й 2) номінативно-дескриптивні (*І одразу, глипнувши на його лице, перекошене від внутрішнього болю, злагідніла тон: – Ну, не будемо про совість...* [4, с. 88]).

Всі зовнішні прояви емоцій, зафіксовані в аналізованих текстах, поділяються на п'ять груп: 1) просодичні (звукові, сприймаються органами слуху): манера мовлення, крик, шепіт, мовчання, сміх, стогін, зойк, плач, бурмотіння, спів (*Директор ще чекає. А згодом говорить твердим, пошарпаним від хвилювання голосом: – Ось вам моральна вартість ваших «проводирів»!* [3, с. 317]); 2) мімічні: зміни виразу обличчя та його частин (*За цей момент тонка, ледве помітна посмішка щастя перетворила геть його обличчя: воно випросталось, очі його зайняли глибоким, звільненим вогнем, що нагадував фосфоресценцію моря* [7, с. 30]); 3) мануальні: рухи рук (*Повіки його тремтіли, й пальці ворушилися на столі* [6, с. 138]); 4) вегетативні: зміни у діяльності внутрішніх органів і судин, секретії залоз, роботі серця, які не підпорядковані свідомості та волі людини (*Зоня посміхнулася вульгарно, перекривленою губою, а Леся відчула дивний, незнайомий холод на поверхні тіла. Холод той ішов від ніг* [4, с. 107]); 5) рухові: рух тіла та його частин, характер руху, постава (*Дівчина обурено схопилась* [7, с. 26]).

Домінуючими виявами емоційних станів є характерна манера мовлення, міміка очей (тобто погляд та вираз органів зору), обійми та рух тіла. Серед вегетативних реакцій в Ірини Вільде превалює зміна пігментації обличчя (почервоніння), а у В. Підмогильного – тремтіння.

Специфікою текстового дослідження є аналіз авторського бачення світу, що дає змогу виявити приховані механізми мовної репрезентації певних явищ. Текстовим механізмом вербалізації емоційних станів персонажів називаємо конструкції, в яких

відсутні лексеми на позначення емоцій, але контекстне використання проявляє не тільки наявність емоційних переживань, але і їх вид. Наприклад, страждання Ірина Вільде описує, асоціюючи різні за причиною емоційні стани або ситуації (*Як вернулася без ляльок у хату, почувала себе якимось так, якби в хаті хтось хворий лежав* [3, с. 22]; *Як Ориська зникла за брамою приходства, Дарка відітхнула так вільно, як би там, у душі, були всі вікна й двері нарозтіж повідчинювані* [3, с. 61]). Метафорична конструкція *життя вертається* об'єктивує становлення спокою (*Життя потроху верталось до нього, серце втішалось, він поворухнувся й несміливо витягся на ліжку горілиць* [6, с. 68]). Образні структури мають лише імпліцитну природу.

Висновки. Отже, у межах поставлених завдань, виділяємо чотири основні механізми вербалізації емоцій в художньому прозовому тексті (лексичний, фразеологічний, дескриптивний та текстового опису). Найбільшою кількістю представлено лексичну номінацію, яку презентують такі способи: іменниковий, дієслівний, прикметниковий та прислівниковий. Фразеологічна царина номінативних засобів поділяється на фразеологічні одиниці, до складу яких входить лексика емоцій, і фраземи без неї. Дескриптивний код емоційних станів виконує функцію опису екстеріоризації переживань, зокрема просодичної, мімічної, мануальної, вегетативної та рухів тіла. Механізм текстового опису є авторською і завжди імпліцитною системою вербалізації емоцій.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні вербального представлення емоційного стану в різножанрових текстових полотнах, в інтерпретації переживання різними митцями слова, у виявленні специфіки мовного втілення цього психічного феномену в художніх текстах інших мов.

Список літератури

1. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке [монография] / Л. Г. Бабенко. – Свердловск: Из-во Урал. ун-та, 1989. – 184 с.
2. Баженова И. С. Обозначения эмоций в художественном тексте (прагматический аспект): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19 / Баженова Ирина Сергеевна. – М., 2004. – 418 с.
3. Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти: [повісті] / Ірина Вільде. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. – 488 с.
4. Вільде Ірина. Троянди і терня: [повісті та оповідання] / Ірина Вільде. – К.: Держлітвидав України, 1961. – 354 с.
5. Зализняк А. А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Зализняк Анна Андреевна. – М., 1985. – 250 с.
6. Підмогильний В. П. Місто: [роман]. Оповідання / В. П. Підмогильний. – К.: Дніпро, 2004. – 384 с. – («Література в школі»).
7. Підмогильний В. П. Невеличка драма: [роман]. Повісті / В. П. Підмогильний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
9. Шаховский В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 128 с.

Кость І. Я. **Механізми вербалізації емоціонального стану людини в українському прозаїчному тексті** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.279-284.

Статья посвящена вопросу оформления эмоциональных переживаний человека в прозаическом тексте. Выявлены четыре основных механизма вербаллизации эмоций: лексический, фразеологический, дескриптивный и текстового описания. Обосновано выделение способов лексической номинации. Установлен фразеологический пласт манифестации переживания, с помощью которого осуществляется описание внутреннего состояния персонажей прозаического текста, а его конститuentы поделены на эксплицитные и имплицитные. Исследован дескриптивный механизм, объективирующий внешнее проявление чувств. Выделен механизм текстового описания, используемый для контекстной имплицитной вербаллизации эмоций.

Ключевые слова: прозаический текст, эмоциональное состояние, механизмы вербаллизации.

Kost' I. **The mechanisms of verbalization of emotional state in ukrainian prose text** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.279-284.

This article is devoted to the issue of language expression of emotional experiences of a person in a prose text. It has been identified four basic mechanisms of emotions verbalization, they are: lexical, phraseological, descriptive and that of textual description. It has been distinguished the ways of lexical nomination (substantival, verbal, adjectival and adverbial). It has been determined the idiomatic expressions, which descript a person's internal emotional state in a prose text; they have been divided into explicit and implicit idioms. It has been studied the descriptive mechanism, that expresses the external manifestations of feelings. It has been highlighted the mechanism of textual description, used for implicit contextual expression of emotions.

Key words: prose text, emotional state, mechanisms of verbalization.

Поступила до редакції 22.09.2011 р.